

A „Zilahy-dráma“ vallás-lélektani szempontból.*)

Mult év szeptemberében bolsevista repülők bombát szór-
tak a magyar fővárosra. A hadijelentések stílusában
szólva a bombázás nyomában bizonyos mértékű emberi és
anyag károk keletkeztek. Az egyik bomba Zilahy Lajos re-
gényíró főúri gonddal megépített villáját porrá zúzta. Az író
és családja a Balaton mellett értesült a szerencsétlenségről,
amit a villában nyaraló idegen nevelőnő és két kis leányka
tragikus halála még csak fokozott. Zilahy megrendülve sietett
haza s az eléje táruló borzalmas látvány villámszerű elhatáro-
zást váltott ki belőle. Végrendeletet fogalmazott meg, amely-
ben minden meglévő és leendő vagyonát a magyar nemzetre
hagyta iskola-létesítés céljából. Szerinte az a tény, hogy ő és
családja életben maradt azt jelentette, hogy Isten akart vele
valamit. Valami olyat, amit ő eleddig nem tett. Amint egyik
barátja mondotta: „az Isten rákiáltott”, hogy kezdjen új éle-
tet. Kézzelfogható tényként elébe robbantotta a bombatölcsért,
amelyet angolszász gyártmányú gépen orosz pilóta hozott
örök mementóként. (Zilahy angolszász és demokrata szimpá-
tiája ugyanis közismert.)

Zilahy gondoskodott arról, hogy végrendeletének belső
rugóiról, melyeknek láncolata évtizedes multból a bombatölcsé-
rig hullámozott, a végrendelet tartalmáról s a létesítendő iskola
céljáról részletesen tájékozódják a nemzet közvéleménye.
Amint várható volt a visszhang nem maradt el. S a visszhang-
ban a csodálattól ellágyuló orgona hangtól az érces mennydör-
gésig minden hangváltozat benne foglaltatott. A vita-vihar
még ma sem ült el egészen, csupán elcsöndesült, azt mondhat-
nók, hogy a gondolatot a sajtó-hullámok a nemzet lelkébe so-

---

* Jelen cikk helyszüke miatt a megelőző számból kimaradt.

dorták, ahol most érik, esetleg csirázatlanul elpusztul. Ez természetesen a jövő kérdése. Van azonban a drámának, mint minden emberi drámának, örök időkre szóló jelentősége is s ez a vallás-lélektan mezeje felé mutat. Minket főleg ez érdekel, mert ez a magja az egésznek. A többi csak burok. Elismerjük, hogy a burok csonthéjas s ezért nem könnyű a maghoz jutni. Magyarán szólva nem könnyű, mert, aki ma a Zilahy drámához nyul, annak minden egyes szavában állásfoglalást látnak vagy keresnek. S ez természetes is. Ma a világnézetek élet-halál harcát vívjuk. A létünk sürget, hogy a jelenlegi „cseppfolyós” lelki állapotból kikristályosodjék az új világ eszméje. E sorok írója nem tartja szükségesnek, hogy külön hitet tegyen az új világ mellett. Ha van valami értelme és értéke az életének, az erről tanuskodik. A dolgozatban mégsem hagyhatjuk érintetlenül ezt a kérdést sem.

A vallásos érték végső kritériuma sohasem lélektani, hanem inkább vallás-erkölcsi. A lélektan csak azt kérdezi *hogyan* ment végbe egy folyamat, a vallás-lélektan arra kíváncsi, *hogymit eredményezett* Péternek vagy Pálnak az életében. Ennek megfelelőleg a Zilahy-dráma felett értékítéletet kell mondanunk s hogy erre képesek legyünk az egész kérdést, tehát minden vonatkozásában fel kell ölelnünk. Természetesen csak madártávlatból, mert részletes taglalása köteteket igényelne.

A „Zilahy dráma“ fölbukkanása óta a közfoglalomban változásokon ment keresztül. Eltérő értelmezést adtak neki. Voltak, akik egyszerű „esetnek“ keresztelték, mások „Zilahy-ügynek“ minősítették. Mi drámát látunk benne. Ugy szerkezeti, mint tartalmi szempontból egy dráma bontakozik ki előttünk. Nyitánya Zilahy házasságával kezdődik, csúcspontját a megrendítő tapasztalatban éri el, happy-endes befejezése a végrendelkezésben oldódik föl. A dráma feszültsége a személyi vonatkozások mellett olyan egyházpolitikai kérdésből táplálkozik, amely nemcsak Zilahynak, hanem az egész magyar társadalomnak szellőzetlen, fájó ügye. Ez a reverzális kérdése. Zilahyt nagyon megrótták, hogy ezt a kérdést olyan nyílt őszinteséggel föltárta. Lehet, hogy a megrovóknak volt igazuk, mert hiszen ma nem diplomatikus olyan dolgokról beszélni, amelyek látszat szerint éketvernek a magyarság testébe. Egy azonban bizonyos, valamikor az idők teljességében

szembe kell néznünk a reverzális-kérdéssel, mert amíg nem rendeződik, addig a magyar életben alig lehet felekezeti egyenjogúságról beszélni, jóllehet ezt a törvény is biztosítja. Nézetünk szerint a valóságos, a „szálka-nélküli” egyenjogúság egyik legerősebb kezesége az egészséges felekezeti és családi békének Magyarországon.

A dráma kifejlése a nemzetnevelés, az iskolaalapítás nagy és boldog gondolatába torkollik bele. Zilahy, aki vallomása szerint évek óta töri a fejét ezen, valami „vezér-nevelő” iskolaalapításra gondolt. Nem szerencsés kifejezéssel a „kitűnők iskolájának” nevezte el. Birálói részéről ezért érdeme szerint meglakolt. Sietett is más nevet választani s mondhatjuk, hogy sikerrel és szerencsésen. A leendő iskola neve „Horthy István Kollégium” lesz. Aki ismeri Zilahy Lajos életét és lelki adottságait nem kételkedik abban, hogy az iskola felépül. A magyar társadalom élénk figyelemmel kíséri a fejleményeket s Kodolányi megfogalmazásában csak egy kikötéssel él, hogy az iskola „kitűnő” legyen. A minősítés egyszerűen azt jelenti, hogy úgy a tanárok, mint a tanulók kiválasztása az új világ és a megújuló népi Magyarország szellemében és céljaiért történjék. Napjainkban gombamódjára elszaporodtak a „nemzetnevelők”. Ezt a nagyhorderejű kérdést azonban lényegében csak Györfy István egyetemi tanár érintette: „Az új magyar művelődés alapjai” című dolgozatában. Ő is csak érintette, mert a nemzet örök gyászára korán elköltözött közülünk. De itt maradt a lelke, amely arra int, hogy nemzetneveléssel csak az foglalkozzék, aki Bartók és Kodály mintájára le tud szállni a népi alapokhoz. Ami ezeken felül történik az üres szóbeszéd vagy szándékolt megtévesztés, mint Mlárai Sándor kiáltványa a nemzetnevelésről.

A végrendelettel kapcsolatban az *adakozás körülményei* sem kerülték el a bírálók figyelmét. Bár Zilahy bő részletességgel elmondotta azokat a külső és belső mozzanatokat, amelyek elhatározásához vezették, mégis kulisszatitkokat, u. n. hátsó gondolatot kerestek cselekedetében. Zilahy esete az adakozás lélektanának problémáját veti fel s nem lenne haszontalan dolog, ha valaki tudományos szempontból áttanulmányozná az emberiség nagy és kis adakozóinak élettörténetét s megpróbálna feleletet keresni arra a nagy rejtélyre,

hogy általában és egyénenként is miért adakoznak az emberek. Vajjon önzetlen szeretetből vagy épen önzésből, hiúságból, őszinte megbánásból vagy lelkiismeret-könnyítésből, stb.? Nem lenne haszontalan dolog mérlegre dobni a fellelhető erkölcsi motívumokat s felállítani az értékskálát közöttük. S megállapítani, hogy ezek szerint mely motívumokból fakadó adakozásokat fogadhat el az emberi vagy nemzettársadalom, Rockefeller vagy Nobel számokban ki nem fejezhető alapítványait a liberál-kapitalizmus harácsoló szellemén összehordott tőke eredményezte, az olajnak és lőszergyártásnak az a moloch-gépezete, mely ember vérrel táplálkozott. Nobel Alfred ezen eltűnődhetett s talán a lelkiismeretén akart könnyíteni világraszóló alapítványaival, de Rockefeller még eddig sem érkezett el. Nem érkezett el mindaddig, míg valósággal pergőtűz alá nem vette az amerikai társadalom s ki nem préselte belőle az első alapítványozó összegeket. A következők már inkább fogadott fia ösztökélésére vagy annak jóvoltából történtek. Berde Mózsás, „jóltevőink fejedelme“ egy egész életet szentelt fillérekből összegyűjtött egyházmentő alapítványának megtételére. Sokan nézhatték és ítéltek különöncnek ezt a fejedelmi embert. Szegény Bors Mihály alapítványával egy szép pontot akart tenni nihilizmusba fulladt, elhibázott életére. Zilahy Lajos, némelyek szerint, belépőjegyet akart váltani az új világba. Zilahy a vádakra az irigykedés lélektanában keresi a feleletet. Az emberek hajlandók a sárba ráncigálni azt, aki életével vagy cselekedetével magasan föléjük tud emelkedni. A példából rájuk vetül a követés súlyos terhe. Érzik, hogy most rajtuk a sor.

Nézetünk szerint a vád nemcsak pusztán emberi, hanem világnézeti forrásból is táplálkozik. Hiszen az új világ eszmeharcosai lobbantják ezt leginkább Zilahy szemére. A szó ideális értelmében ők is alapítványozók. Életük odaajándékozásával egy új világnak a letéteményesei. Becsületes szegénységük az alapító levelük, mert a világ kezdete óta mindig a szegények várták és ők munkálták először önzetlenebbül az új és jobb világot. Ezért örök törvény Jézus mondása, hogy „boldogok a szegények, mert övék a mennyország álma“. Így állván a dolog, egy pár kirívó eset kivételével, inkább nemes vetélkedésről, mint irigységről eshetik szó. Végül is akárme-

lyiknek adjunk igazat, pártatlanul meg kell állapítanunk, hogy a cselekedetnek önmagában is van értéke. S ez a Zilahy Lajos alapítványára is vonatkozik. Életében, amint maga bevallja, lehettek tévedések, eshettek foltok, ez azonban nem lehet ok az alapítvány visszautasítására. Ady fájóan csúnya életére tekintve, ki merné visszautasítani az ő magyar messiási örökségét? S gondolt-e az Unitárius Egyház, mint válás-erkölcsi intézmény arra, hogy Bors hagyatékát ilyen alapon ne fogadja el? Egyetlen pillanatig sem.

A bírálók szerint van az alapítványnak még egy szépséghibája s ez abban áll, hogy Zilahy nem az ép villát, hanem a romokat ajánlotta fel a nemzetnek. Ezt valóban Zilahy is érzi, mert hiszen vallomásában többször utal arra, hogy a végrendeletéről már évekkal azelőtt gondolkozott s élő személyeket nevez meg, akikkel több ízben tárgyalt ilyen célzattal. A felelet Zilahy őszinteségétől függ. Lélektanilag a következőképpen fest az eset. A hangsúly a megrendítő élményre esik amennyiben az nemcsak a drámának a csúcspontja, hanem a végrendeletnek is eredője. Enélkül nem igen látott volna napvilágot a végrendelet. A jelenben és ilyen formában minden bizonytalansággal nem. Az adakozás tehát az élmény következménye, úgy is mondhatnók, hogy bizonyosságtévő nemes levele. S az adakozás erkölcsi értékéből mitsem von le, hogy az megrendülésből vagy boldog örömből származik-e? Sőt, szinte törvényszerűség az, hogy nagy elhatározások, nagy lelki barrikád-harcokból keletkeznek. Luther német reformációja azokból a megrázó tapasztalatokból eredt, amelyeket Rómában szerzett s amelyek kínnal, fájdalommal és kiábrándulással töltötték el a lelkét. Ember nem ébredt öntudatra nálanál keservesebben. Romokon állott s onnan indult el megreformálni a keresztény egyházat. S a történelem folyamán ezt a lelki mélybezuhanást senki sem tüntette fel a német reformáció szépséghibájának. Ellenkezőleg...

Azt is hibájául rójják Zilahynak, hogy leplezetlenül és szerénytelenül kitergette a hálószoza titkait. Zilahy védekezik. Lássuk mi ebben a lélektani igazság. Ismét az ő őszinteségére hivatkozunk. Ő írja, hogy találkozott Istennel, valóságosabban és megrendítőbben, mint valaha. A tapasztalat egy teljesen új világot nyitott fel előtte, új értelmet adott az éle-

tének és Zilahyt vallomásra kényszerítette. Részben, hogy eltemesse a multat s részben, hogy boldog lelkendezéssel ölelje magához a jövőt. A vallomás egy nagy ténye az életnek s a lélek ha megárad dagad, száguld és újra dagad, mint a bővizű patak. A szerelmes első izgató csókjáról, az asszony első anyáélményéről, a tékozló fiú megtéréséről, aki Istennel találkozik megrendítő tapasztalatáról vége-hossza nélkül tud beszélni. Ide futnak az élet eseményei, mint fókuszba a sugarak, hogy aztán újra még nagyobb erővel és forrósággal löveljenek szét, hogy az új felfedezésről tűzrózsákat hullassanak, mint valami mesekeltő csillagszórók. Szent Ágostontól Ady Endréig sok millióyin vallottak az életről ezzel a mottóval: „*mivé lettek és mivé lehettek volna!*” Százszor és ezerszer elismételték ezeket a vallomásokat. Maga Zilahy is azzal védekezik, hogy nagyon keveset mondott el a sok-sok mondanivalóból. Lehet, hogy egyszer könyvbe formálódik ez az izzásban lévő ide-oda hőmpölygő élmény-anyag s Zilahy mesteri alkotásában életre kél. Lehet, hogy akkor szalonképesebben jár-kél majd közöttünk. Most azonban a csordultig telt lélek-kehely kiömlött, úgy ahogy van, természetesen, mint az erjedő bor a pincében. Aki ebben szerénytelen exhibicionizmust, pöre lelki nudizmust, esetleg dicsekedést lát, az nem igen ismeri a lélek csodálatos törvényeit. Zilahy Lajos író, az írónak az a láthatatlan olvasó közönség, mint a lelkésznek a szószék. Hányszor lép a lelkész „saruvál” a szószékre, hogy Isten forró közelségében kiáradjon belőle is a tisztító vallomás...

A bombatölcsér mélyéből egy új világ merült fel Zilahy előtt, egy új világ Istennel s ez új értelmet adott az ő életének. Zilahy nyilvánvalóan pálforduláson esett keresztül, közismerten szólva megtért. Vajjon mit mond erre a vallás-lélektan? Ortodox felfogás szerint megtér az, aki újjászületik, megigazul, kegyelmet nyer vagy olyan vallásos tapasztalaton esik át, amelyből bizonyosságot szerezhet arra nézve, hogy a bűn csábítása és az üdvösség keresése, vágya között vergődő lelke a bűnfertőből a mennyországba jut. Más szóval megváltatik. A megtéréshez elengedhetetlenül szükséges a megaláztatás, a porbasújtás, vagyis az a lelkiállapot, amelyben a hívő, esendő voltának tudatában, saját akaratát kikapcsolva, halálos vergődések közepette esdi, kívánja, könyörgi vagy teljes megadással várja a megváltás csodálatos munkáját. Ilyen értelemben Zilahy nem tért meg. Nem is térhetett meg, mert vallásossága csupán

„dac” kálvinizmus volt. Vallomása szerint csak akkor támadt föl benne a református önérzet, amikor a reverzáison keresztül túlsokat követeltek tőle. Az ő lelke nem volt átítatódva a bűntudat teológiájával s éppen ezért Isten-élménye a legtermészetesebb módon, mondhatjuk unitárius módon jelentkezett. S minket főleg ez a vonás érdekel. Zilahyra rákiáltott az Isten, másokhoz szól csendben, a lekiismeret belső hangján. Ki így, ki amúgy hallja meg. Tény ellenben az, hogy életünknek valamilyen vitathatatlan pontján és idejében találkozunk kell vele, közvetítők kizárásával, szemtől-szembe. Erről az a lelki kiegyensúlyozottság tanuskodik, amelyet annak nyomában érzünk. Zilahy életében bizonyos hasadás keletkezett, ami mind jobban mélyült s mind több feszültséggel telítődött meg. A feszültség olyan meghasonlást eredményezett, amely elrabolta az élete célját. Zilahy minden gazdagsága mellett üresnek, céltalannak találta az életet. Az Isten-élményben nemcsak a lelki egyensúly billent helyre, nemcsak nyugalom szállta meg, hanem az életcélja is megvilágosodott előtte. *Rájött, hogy a vagyon nem minden. A lélek sokkal több s a lélek nyugalma a legnagyobb boldogság a világon.* Ez a felismerés évtizedeken keresztül elfojtva élt, sáppadtan vibrált a lelke perepérében, most élete központjába került s teljes fényében fellobozott. Zilahy felszabadult, mert a villa romja csak a régi életet temette maga alá. Ne túlozzuk el a dolgokat! Mi nem akarunk Zilahy köré „evangéliumot” teremteni, drámája azonban evangéliumi igazságot támaszt alá, azt az igazságot, amit a szószék hirdet alkalmas és alkalmatlan időben. S ezt boldogan jegyezzük meg.

Zilahy végrendeletének a „minden” szócska ad keresztényi és magyar értelmet. Itt sem akarunk túlzásba esni. Nem is beszélünk hát csodákról. Ilyen végrendelet ma százezrével íródik a Don partján, ahol a magyar honvéd mindenét adja a hazáért. A szó kemény és fájó értelmében gyakran többet ad, mert hiszen életét áldozza érte. Mégsem térhetünk minden megjegyzés nélkül napirendre a Zilahy végrendelete felett.

Jézus a „mindent” a szegényasszony két fillérjével mérte. A tanácsotkérő gazdag ifjúnak is ezt mondja: „Add el mindegedet s jer kövess engem!” Az irások szerint az ifjú szomorú szívvel távozott, mert sok földi jóval rendelkezett. A Mester ítélete ismerős: „Könnyebb a tevének átmenni a tűfokán, mint a gazdagnak bejutni Isten országába.” A „vagy-vagy” nagy kérdése előtt Zilahy a „jobb részt választotta”, mert világossá lett előtte, hogy az élet kiteljesedése, a teljes élet megélése anyagi javak igénybevételével ugyan, de a lélek értékeiben valósítható meg. A lelki javak eszközeinkkel le nem mérhetők, de a szó vallás-erkölcsi jelentésében Zilahy a „minden-

nel” „többet” szerzett. Maga állapítja meg, hogy így többet hagyott a fiára.

Vannak megjegyzések, melyek szerint Zilahy elhatározását döntő módon befolyásolta az ő alaptermészete. Zilahy bohém, költőember s könnyen le tud mondani az anyagi javakról. Élete amúgy is tele van hullámheggyekkel és völgyekkel. A mélyből mindig föl tudta tornászni magát. Nagyszerű üzletember. Talán az egyetlen az élő magyar írók közül, aki kezében tartva darabjai sorsát, munkáival a legtöbbet keresett, kül- és belföldön egyaránt. Mindebben lehet igazság. Bár Zilahy leendő vagyona, tehát szerzői díja is benne foglaltatik a végrendeletben. Elhatározását mégis a nagy élmény szabta meg. Amint ő írja, ez nem akart példaadás lenni, hanem egy spontán megnyilatkozás, miszerint ő megértette Isten szándékát. Viszont éppen ezáltal lett igazi példaadás, amire különösen az ifjúság lelke rezonált. Ismeretes, hogy a sárospataki ref. teológusok, harctérről hazatérő tisztek önként kapcsolódtak be a rom-eltakarítási munkába, fiatal egyetemi hallgatók pedig hivatalos iratok alapján ajánlották fel örökrendő vagyongrúpjukat az iskola céljaira.

A „minden” szónak van még egy másik erkölcsi implikációja. Jelesül az, hogy Zilahy felismerte, hogy *mindene a közösségtől, a magyar nemzettől származik*. Javainak kivüle van más gazdája is, a nemzete és Istene. Amije van tehát nemcsak az övé, hanem az örök gazdáké. Zilahy mindent felajánl a nemzetének és Istennek. Ezért is érdemes lett volna a bombatólcsér mélyére nézni.

Fejtegetéseinknek a végére értünk. Unitárius lelkészek vagyunk s nem tagadhattuk meg magunktól, hogy a Zilahy-drámát a jóhiszeműség szemüvegén keresztül nézzük. Nem dicsérni, nem is gyalázni, hanem megérteni próbáltunk egy olyan kérdést, amely úgy keresztényi, mint magyar szempontból sokunknak belső szívügye s a lehetőségek szerint igyekeztünk levonni magunknak a jótanulságokat. A kérdés személyi vonatkozásával kapcsolatban, hogy a Zilahy megtérése tartós lesz-e, egész életére kiható lesz-e, arról nehéz lenne kezeskedni. A vallás-lélektani statisztikák szerint 70—80% álhatatos marad. A jövő majd megadja a feleletet. Egyet azonban ismételtlen leszögezhetünk: *Zilahy a vallásos tapasztalat villámfényénél, ha egy pillanatra bár, de világosan meglátta, hogy mit kíván tőle Isten, miben várja, hogy tartozását lerója saját lelkiismerete és nemzete előtt*. A Zilahy-dráma örök emlékeztető sok magyar Zilahy Lajosnak!

Simén Dániel

Brassai Sámuel és a muzsika.

Befejező közlemény.

Legelső és legszentebb, legáltalánosabb cél, melyet a műbírálónak sohasem szabad szem elől tévesztenie az „a művészet ügye előmozdítása“. Minthogy a műbíráló a közvélemény költője, mindent, ami kezén átmegy tisztítania, szépítenie, nemesítenie és eszményíteni kell. A közvéleményt az ítész a szeles, poros és unalmas országútról a kies ösvényekre kell, hogy vezesse és vele meg kell ismertesse az elhanyagolt, ismeretlen vidékeket. A bírálatnak két része kell legyen, az egyik dicsérő, a másik ócsároló. Az előbbit a művész kivágja, elküldi haza rokonainak és barátainak, hogy vele örvendezzenek. Ebben a részben kell, hogy a bíráló a közönségnek megmutassa a műben és előadásban azokat a szépségeket, melyeket az egyedül nem venne észre. A hallgatóságnak ily módon újabb élvezetforrásokat kell megnyitni, olyanokat, melyeket egyedül nem talált volna meg. A művésznak olyan képességére és teljesítményére kell a kritikus rámu'asson, melyet különben az, aki csak élvező, de nem szakember, magától nem venne észre. A bírálat feddő része szóljon a művésznak. Ez legyen szigorú, de igazságos. Figyelmeztesse olyan hibákra, melyeken segíteni hatalmában áll. Méltánytalan eljárás olyan hibák emlegetése, melyek nem tőle függnek és melyeken nem tud, vagy nem áll módjában segíteni.¹

Brassai ezen elvektől soha el nem tért és bírálatait mindig sine ira et studio írta meg. A zeneügyet, mely bírálat nélkül nem fejlődhet, a műveltség egyik kétségtelen elemének tartotta.

Véleményét senkitől, még szerkesztőjétől sem hagyta befolyásolni és megírta az igazat minden körülmények között. A Budapesti Hirlap 1856-ban hivatalos lapnak számított, amit kihangsúlyozott azzal is, hogy címlapján rajta volt a kétféjű sas. A pesti német színházban díszelőadás volt, erről a lapnak írnia kellett volna. A lap szerkesztője páholyt váltott és magával hívta

¹ Zenepolémia. Szépirod. Lapok. 1853. (51 sz.)